

Anita ADAMCZYK 

Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM

anita.adamczyk@amu.edu.pl

KRYZYS NA GRANICY POLSKO-BIAŁORUSKIEJ A PRAWA CZŁOWIEKA

ABSTRACT:

Crisis on the Polish-Belarusian Border and Human Rights

The purpose of this article is an attempt to analyze the activity of the Polish state in the context of respect for human rights on the Polish-Belarusian border in the period of the migration crisis, which began in mid-2021. The article puts forward the thesis that migrants on the Polish-Belarusian border were, “stripped of their rights” and depended, among other things, on the decisions of the Polish government, which did not want to accept them on its territory. The article is divided into three parts, the first of which deals with the issue of human rights in emergency situations. In the next, an attempt is made to show the validity of the positions of H. Arendt and G. Agamben, proclaiming that human rights are granted to an individual not by being a *de facto* human being, but a citizen of a state. The last part of the article presents the actions of the Polish authorities and Border Guard officers testifying to violations of human rights on the Polish-Belarusian border.

Keywords: human rights, Polish-Belarusian border, migrants

Słowa kluczowe: prawa człowieka, granica polsko-białoruska, migranci

WPROWADZENIE

Zgodnie z aktami międzynarodowymi każdy człowiek ma prawo do swobodnego poruszania się i wyboru miejsca osiedlenia. Dotyczy to także prawa ubiegania się o ochronę z powodu prześladowań czy wojny. Tymczasem coraz częściej obserwujemy działania

władz różnych państw, które naruszają powyższe prawa. Ponadto jesteśmy świadkami bezsilności zarówno instytucji unijnych, jak i prawa wspólnotowego w zakresie migracji.

Po kryzysie migracyjnym z 2015 r. przemieszczenia ludności są nadal zjawiskiem dynamicznym. Pewne uspokojenie zaistniało w okresie pandemii, szczególnie w pierwszych miesiącach jej trwania. Zmniejszyła się wówczas migracja legalna oraz nielegalna. Ostatnia z nich, w kwietniu 2020 r., spadła o 80% w porównaniu z rokiem poprzednim, ale w miesiącach letnich tendencja wzrosła i wróciła do stanu z 2019 r.¹ Presji migracyjnej doświadczało wiele państw leżących wzdłuż granic zewnętrznych UE. Wśród nich była Polska, która od lata 2021 r. zmaga się z napływem migrantów przez odcinek graniczny z Białorusią. Ich obecność można rozpatrywać nie tylko w kontekście wprowadzonego stanu wyjątkowego, ale także przestrzegania praw człowieka. Ostatnia z wymienionych kwestii stała się przedmiotem rozważań w niniejszym artykule.

Celem artykułu jest próba analizy aktywności państwa polskiego w kontekście przestrzegania praw człowieka na granicy polsko-białoruskiej. W artykule postawiono tezę głoszącą, że migranci na polsko-białoruskim pograniczu zostali *odarci ze swoich praw* i uzależnieni m.in. od decyzji polskiego rządu, który nie chciał ich przyjąć na swoim terytorium. Kryzys, jaki dotknął migrantów na tym pograniczu, pokazuje bowiem, iż prawa człowieka dla polskiej strony (podobnie jak białoruskiej) pozostały jedynie w sferze deklaracji. W związku z powyższą tezą zasadne wydaje się postawienie kilku pytań badawczych: jaki jest katalog praw niederogowalnych i deregowalnych? W jaki sposób Hannah Arendt i Giorgio Agamben postrzegali kwestię przestrzegania praw człowieka/migrantów? Czym charakteryzowało się niehumanitarne traktowanie migrantów na pograniczu z Białorusią przez polskie władze? Interdyscyplinarne podejście do badanego zjawiska wymusiło zastosowanie metod badawczych charakterystycznych dla nauk prawnych (metoda dogmatyczna) i politologii (metoda decyzyjna, komparatystyczna). Artykuł został podzielony na trzy części, z których pierwsza dotyczy kwestii praw człowieka w sytuacjach nadzwyczajnych. W kolejnej podjęta została próba ukazania słuszności stanowisk Arendt i Agambena głoszących, że prawa człowieka przysługują jednostce nie z powodu bycia *de facto* człowiekiem, ale obywatelem danego państwa. W ostatniej części artykułu zaprezentowano działania polskich władz i funkcjonariuszy Służb Granicznych (SG) świadczące o łamaniu praw człowieka na granicy polsko-białoruskiej.

PRAWA CZŁOWIEKA A STAN NADZWYCZAJNY

Sytuacja nadzwyczajna z punktu widzenia praw człowieka jest ważna, ponieważ wpływa na ograniczenie/zawieszenie praw i wolności jednostki, a tym samym może torować drogę do ich łamania. Ponadto wzmacnia ona władzę wykonawczą, która wyposażona

¹ *Migration Outlook 2021*, ICMPD, s. 12, [online] https://www.icmpd.org/file/download/50542/file/ICMPD_Migration_Outlook_2021_final.pdf, 8 IV 2022.

w dodatkowe uprawnienia może zagrozić porządkowi prawnemu, w tym poświęconemu prawom człowieka. Badania pokazują korelację między naruszeniem praw człowieka a stanami nadzwyczajnymi².

Istnieją jednak prawa, które w myśl zasady niederogacji są fundamentalne i nie mogą zostać zawieszone czy ograniczone bez względu na okoliczności. Nie ma jednolitego katalogu praw niederogowalnych, ale powszechnie przyjmuje się, że wśród nich znajdują się prawa do: ochrony życia, zakazu tortur i poniżania, zakazu niewolnictwa i poddaństwa³. Otrzymały one status *ius cogens* (czyli normy bezwzględnie stosowanej – normy peremptoryjnej) w prawie międzynarodowym. Poza powyższymi prawami, art. 15 ust. 2 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (EKPC) wymienia także zakaz karania bez podstawy prawnej w myśl zasady *nullum crimen sine lege*. Tych czterech praw nie można uchylić w przypadku wojny lub innych niebezpieczeństw publicznych zagrażających życiu narodu⁴. Powyższy katalog praw został uzupełniony o inne ujęte w protokołach EKPC. Protokoły nr 6 i 13 dodały zakaz orzekania i wykonywania kary śmierci, a Protokół nr 7 – zakaz ponownego sądenia lub karania za to samo przestępstwo⁵. Uchylenie innych praw przewidzianych w EKPC (*w zakresie ściśle odpowiadającym wymogom sytuacji*) zobowiązuje strony do szczegółowego poinformowania o tym sekretarza generalnego Rady Europy (art. 15 ust. 3). Szerzy katalog praw niederogowalnych zawarto w art. 4 ust. 2 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych⁶. Poza wyżej wymienionymi prawami (prawem do życia, zakazu tortur i poniżania, zakazu niewolnictwa i poddaństwa) wyróżnia się także: prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego (art. 9), zakaz pozbawienia wolności za niewywiązywanie się z zobowiązań umownych (art. 11), zasadę legalności w dziedzinie prawa karnego (art. 15), prawo do podmiotowości prawnej (art. 16), prawo do ochrony prawnej przed bezprawną interwencją w życie prywatne, rodzinne i bezprawnymi zamachami na jego cześć i dobre imię (art. 17), prawo do wolności myśli, sumienia

² Na zależność tę zwrócili uwagę członkowie American Association for the International Commission of Jurists. Zob. *The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights*, American Association for the International Commission of Jurists, IV 1985, s. 3, [online] <https://www.icj.org/wp-content/uploads/1984/07/Siracusa-principles-ICCPR-legal-submission-1985-eng.pdf>, 8 III 2022. Znalazła ona także uzasadnienie w dokumencie *Emergency Powers*, European Commission for Democracy Through Law, CDL-STD(1995) 012, Strasbourg 1995, s. 2, [online] [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-STD\(1995\)012-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-STD(1995)012-e), 8 III 2022.

³ W. Burek, *Prawa niederogowalne a zagadnienie hierarchii praw człowieka. Perspektywa prawnomiędzynarodowa*, „Przegląd Sejmowy” 2015, nr 4, s. 59-61.

⁴ Art. 15 ust. 1, 2 *Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, Dz. U. 1993, Nr 61, poz. 284.

⁵ *Protokół nr 6 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności dotyczący zniesienia kary śmierci*, Dz. U. 2001, Nr 23, poz. 266; *Protokół nr 7 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, Dz. U. 2003, Nr 42, poz. 364; *Protokół nr 13 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności dotyczący zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach*, Dz. U. 2014, poz. 1155.

⁶ *Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych*, Dz. U. 1977, Nr 38, poz. 167.

i religii wyznania (art. 18). Jak zauważył Wojciech Burek, katalog praw niederogowalnych nie jest klarowny, gdyż ich wyliczenie w umowach międzynarodowych nie jest enumeratywne. Ponadto są one różne, poza trzema prawami wymienionymi w wyżej omówionych aktach międzynarodowych⁷.

Katalog praw niederogowalnych wyróżniony jest także w prawie krajowym. W większości konstytucji wymienia się najczęściej dwojakiego rodzaju podejście do tego zagadnienia, a mianowicie poprzez wyróżnienie praw i wolności, które mogą zostać zawieszone (podejście pozytywne) lub które nie mogą być ograniczone w okolicznościach nadzwyczajnych (podejście negatywne). W ustawach zasadniczych dozwolone jest także podejście mieszane, w którym w zależności od stanów (np. wyjątkowy czy klęski żywiołowej) stosuje się podejście pozytywne lub negatywne⁸. Ostatnie z nich charakterystyczne jest dla Konstytucji RP. W niej ustrojodawca enumeratywnie wymienił prawa i wolności, które nie mogą być ograniczone w czasie stanu wyjątkowego i wojennego oraz te, które można ograniczyć w czasie stanu klęski żywiołowej.

Katalog praw niederogowalnych w Konstytucji RP jest zgodny z prawem międzynarodowym, a dokładniej ze wskazanymi wcześniej art. 4 ust. 2 Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych oraz art. 15 ust. 2 Europejskiej konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności. Do wyżej wymienionych praw, zgodnie z polską ustawą zasadniczą, należą prawa do: godności człowieka, ochrony życia, obywatelstwa, ponoszenia odpowiedzialności karnej, humanitarnego traktowania, dostępu do sądu, ochrony dóbr osobistych, wolności sumienia i religii, ochrony rodziny i dziecka oraz petycji⁹. Ponadto w konstytucji zaznaczono, że ograniczenie wolności, praw człowieka i obywatela wyłącznie z powodu rasy, płci, języka, wyznania (lub jego braku), pochodzenia społecznego, urodzenia, majątku jest niedopuszczalne (art. 233 ust. 2). Natomiast ograniczenia w korzystaniu z praw i wolności określa wyłącznie ustawa¹⁰. Ustrojodawca wskazał, że może to być podyktowane tylko względami bezpieczeństwa lub porządku publicznego, ochrony środowiska, zdrowia, moralności publicznej lub wolności i praw innych osób.

Wychodząc naprzeciw niebezpieczeństwom, zarówno prawo międzynarodowe, jak i krajowe określa ponadto sytuacje, w których można zawiesić część zobowiązań w zakresie ochrony praw człowieka. Są to prawa derogacyjne, które w usprawiedliwionych okolicznościach (zagrożenia istnienia narodu¹¹) mogą zostać czasowo ograniczone/

⁷ W. Burek, *Prawa niederogowalne...*, s. 55-66.

⁸ O. Gross Oren, F. Ní Aoláin, *Law in Times of Crisis: Emergency Powers in Theory and Practice*, Cambridge 2006, s. 58, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511493997>.

⁹ Art. 233 ust. 1 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483.

¹⁰ *Tamże*, art. 31 ust. 3; art. 228 ust. 3.

¹¹ N. Questiaux, *Study of the Implications for Human Rights of Recent Developments Concerning Situations Known as the States of Siege or Emergency*, United Nations Economic and Social Council, E/CN.4/Sub.2/1982/15, 27 VII 1982, s. 16, [online] <https://digitallibrary.un.org/record/36782?v=pdf>, 10 IV 2022.

zawieszone po spełnieniu wymogów proceduralnych i materialnych¹². Celem derogacji jest przywrócenie stanu „normalnego”, ochrona ciągłości władzy i tym samym zdolności do ogólnej ochrony praw człowieka¹³. Odstępstwa w zakresie ochrony praw człowieka muszą podlegać zasadom proporcjonalności (oznacza to, że zakres ograniczeń w czasie stanu nadzwyczajnego musi być proporcjonalny do zagrożenia), poszanowania praw niederegowalnych i ostateczności¹⁴. Podstawą derogacji praw człowieka jest teoria powiernicza Evana J. Criddle’a i Evana Foxa-Decenta. Stoją oni na stanowisku, że prawa człowieka wywodzą się z relacji między państwem a osobami, które podlegają jej władzy (obywatele, cudzoziemcy będący i niebędący rezydentami). Według tej teorii państwo upoważnione jest do sprawowania władzy w imieniu ludu z zachowaniem zasad nieinstrumentalizacji i niedominacji¹⁵. Teoria ta nakłada na państwo obowiązek (powstały z relacji państwo – podmiot) zapewnienia porządku prawnego z zastrzeżeniem ograniczeń powierniczych w stosunku do praw człowieka – nieujętych jako *ius cogens* – złamanie których byłoby tożsame z naruszeniem obowiązku powierniczego państwa. Państwo ma bowiem gwarantować społeczeństwu bezpieczeństwo i *równą wolność*. Zawieszenie norm peremptoryjnych może jedynie nastąpić w sytuacji nadzwyczajnej, gdy bezpieczeństwo i wolność są zagrożone. Sięgnięcie po środki nadzwyczajne musi jednak spełniać warunki bezwzględnej konieczności, publicznego uzasadnienia zastosowania środków nadzwyczajnych oraz prowadzić do opanowania kryzysu, czyli przywrócenia równej wolności, bezpieczeństwa, a także ochrony podmiotów przed dominacją i instrumentalizacją. Zgodnie z powyższą teorią sytuacja nadzwyczajna musi opierać się na prawie. Jeśli ono zniknie, zginie też władza państwa. Jest to zjawisko odwrotne wobec poglądów Carla Schmitta, dla którego w sytuacji nadzwyczajnej państwo pozostaje, gdy prawo znika¹⁶.

Stan nadzwyczajny wystawia na próbę normalny porządek prawny. Może być także wyzwaniem dla egzekutywy, która poprzez nadzwyczajne uprawnienia skieruje się na drogę władzy autorytarnej. Ponadto przedłużające się stany nadzwyczajne mogą osłabić gwarancje prawne obowiązujące w normalnym czasie, czyniąc to, co tymczasowe, stałym.

¹² Więcej na temat wymogów: *tamże*, s. 12-13.

¹³ S. Sheeran, *Human Rights and Derogation in Peacekeeping Addressing a Legal Vacuum Within the State of Exception*, [w:] *Human Rights in Emergencies*, red. E.J. Criddle, Cambridge 2016, s. 227, *ASIL Studies in International Legal Theory*.

¹⁴ *Tamże*, s. 157-158.

¹⁵ E. Fox-Decent, E.J. Criddle, *The Fiduciary Constitution of Human Rights*, „Legal Theory” 2009, nr 15, s. 301-302, 309.

¹⁶ E.J. Criddle, E. Fox-Decent, *Human Right, Emergencies, and the Rule of Law*, „Human Rights Quarterly” 2021, nr 34, s. 87.

„ODARCIE Z PRAW” WEDŁUG HANNAH ARENDT ORAZ GIORGIA AGAMBENA

Sformułowania „odarcie z praw” czy „prawo do posiadania praw” nabiera współcześnie nowego znaczenia szczególnie w kontekście rosnącej migracji. Osoby podejmujące decyzję o wyjeździe z ojczyzny tracą bowiem nie tylko więź z bliskimi, dom, ale także przynależność do wspólnoty politycznej gwarantującej jej choć w minimalnym stopniu ochronę ich praw. Wśród nich byli migranci, którzy chcąc przedostać się do Europy Zachodniej, utknęli na pograniczu polsko-białoruskim w 2021 i 2022 r. Opuszczając swoją wspólnotę, zostali „odarci ze swoich praw”.

Powodem „odarcia ze swoich praw” – według Hannah Arendt i Giorgia Agambena – jest fakt, iż bycie człowiekiem nie daje gwarancji ochrony ze strony prawa. Jak pisała niemiecka filozofka, cudzoziemcy, przemieszczając się, tracą *prawo do posiadania praw*. Źródłem tego jest po pierwsze utrata swojego miejsca, w którym stanowili część społecznej tkanki w wymiarze publicznym i społecznym, a po drugie trudności w znalezieniu nowego miejsca w zglobalizowanym układzie politycznym¹⁷. Zauważa, że dla migrantów *zabrakło na ziemi miejsca* – kraju i terytorium, na którym mogliby założyć własną społeczność¹⁸. Są to osoby, które *de facto* pozbawione zostały ochrony prawnej własnego rządu i innych państw oraz podlegają marazmowi ze strony instytucji międzynarodowych strzegących praw człowieka¹⁹. Arendt nazywa ich *barbarzyńcami nowego typu*. Stają się oni banitami nie poprzez popełnienie złych czynów, ale z uwagi na fakt bycia sobą (z powodu swoich przekonań politycznych, rasy, klasy). W jej ocenie tylko człowiek, który jest obywatelem danego państwa, ma prawa. Nie rodzi się bowiem równi, ale stajemy się równi na mocy decyzji o przynależności do grupy społecznej²⁰. Utrata praw obywatelskich pociąga za sobą utratę praw człowieka. Podmiotem prawa jest zatem nie człowiek, ale obywatel, czyli bycie człowiekiem nie gwarantuje praw. Dla Arendt *prawo do posiadania praw* wyraża się w koncepcji obywatelstwa. Skoro nie ma światowego państwa, rządu i obywatelstwa, to trudno mówić o prawach człowieka²¹. Badaczka reprezentuje stanowisko Edmunda Burke’a, który w *Rozważaniach o rewolucji we Francji* napisał, iż *prawa ludzkie* otrzymują członkowie określonej zbiorowości. Wyrastają one z *wnętrza narodu* i podlegają *wieczystemu dziedziczeniu*²². Podobne stanowisko zajmował Agamben. Twierdził bowiem, że sam fakt bycia człowiekiem nie gwarantuje żadnych praw, szacunku, godności oraz ich ochrony. W książce *Homo sacer*.

¹⁷ H. Arendt, *Korzenie totalitaryzmu*, przeł. D. Grinberg, M. Szawiel, Warszawa 2008, s. 410.

¹⁸ *Tamże*.

¹⁹ *Tamże*, s. 411.

²⁰ S. Besson, *Human Rights and Democracy in a Global Context: Decoupling and Recoupling*, „Ethics & Global Politics” 2011, vol. 4, no. 1, s. 22, <https://doi.org/10.3402/egp.v4i1.6348>.

²¹ W. Hamacher, R. Mendoza-de Jesús, *On the Right to Have Rights: Human Rights; Marx and Arendt*, „The New Centennial Review” 2014, vol. 14 (2), s. 184.

²² E. Burke, *Rozważania o rewolucji we Francji*, przeł. D. Lachowska, Warszawa 2008, s. 92; H. Arendt, *Korzenie...*, s. 418.

Suwerenna władza i nagie życie napisał, iż w państwach narodowych *święte i niezbywalne prawa człowieka* są nierealne, jeśli nie idą w parze z prawami obywatelskimi danego państwa²³. Idee wyrażane m.in. przez Arendt i Agambena stoją zatem w sprzeczności z prawami człowieka. Odmiennego zdania jest Seyla Benhabib, która uważa, że jednostki mają prawa ze względu na obywatelstwo, ale także z uwagi na ich człowieczeństwo²⁴. Opowiada się za uznaniem *uniwersalnego statusu osobowości każdej istoty ludzkiej niezależnie od jej narodowego obywatelstwa*²⁵. Stoi na stanowisku wprowadzenia do katalogu praw człowieka moralnego prawa do przynależności państwowej. Uważa, że dojdzie do *dezagregacji obywatelstwa*²⁶.

Życie imigrantów na pograniczu było w myśl Agambena *nagim życiem*. Byli wykluczeni, narażeni na utratę życia i pozbawieni praw. Żyli w przestrzeni zwanej *obozem*, w którym doszło do zawieszenia praw i egzystencji w nagości. Utworzenie owej sfery było wynikiem stanu wyjątkowego i wojennego²⁷. Była to zatem przestrzeń ekstrastryjna, w której wykluczenie poza prawo nie oznaczało bezprawia, a wyjątek był normą²⁸. Dla Agambena ucieleśnieniem człowieka, który utracił obywatelstwo i znalazł się w przestrzeni wyjątku poza ochroną prawną, jest uchodźca. Jest on wcieleniem *homo sacer*, czyli osoby, którą można zabić bez kary. Pojęcia tego używa także Arendt. Stoi na stanowisku, że żyjemy w świecie, w którym *człowiek jako taki przestał się liczyć*²⁹. Nastąpiło to wraz z pojawieniem się dyskryminacji (najpotężniejszej broni *pozwalającej zabijać ludzi bez przelewu krwi*) oraz sytuacji, w której paszport, metryka, kwit podatkowy dochodowego są warunkiem uznania istoty ludzkiej przez społeczeństwo³⁰. Uchodźca, jej zdaniem, reprezentuje skrajną formę człowieczeństwa. Jest osobą w obcym państwie bez środków do życia i skazaną na pomoc Komitetów do spraw Uchodźców. Opuszczając swoją ojczyznę, staje się *bezdolny, bezpaństwowcem i wyrzutkiem* nieposiadającym żadnych praw³¹, a nieprzyjmowanie go przez państwa jest świadectwem kryzysu wartości i upadku narodów Europy³². Uchodźca jest podatny na nadużycia ze strony władz państw broniących się przed jego napływem i zderza się z bezsilnością wspólnoty międzynarodowej, która mimo posiadanego katalogu praw nie chroni go.

Zdaniem Agambena, gdy uchodźstwo nie dotyczy pojedynczych przypadków, a staje się zjawiskiem masowym, to państwa nie radzą sobie z rozwiązaniem tego problemu mimo powoływania się na niezbywalne prawa człowieka. Wówczas kwestia

²³ G. Agamben, *Homo Sacer. Suwerenna władza i nagie życie*, przeł. M. Salwa, Warszawa 2008, s. 173.

²⁴ S. Benhabib, *The Legitimacy of Human Rights*, „Daedalus” 2008, vol. 137, no. 3, s. 97.

²⁵ S. Benhabib, *The Rights of Others. Aliens, Residents, and Citizens*, Cambridge 2004, s. 68.

²⁶ *Tamże*.

²⁷ G. Agamben, *Homo Sacer...*, s. 228.

²⁸ *Tamże*, s. 232.

²⁹ H. Arendt, *My, uchodźcy (styczeń 1943)*, przeł. H. Bortnowska, „Znak” 1983, nr 339-340, s. 510.

³⁰ *Tamże*.

³¹ H. Arendt, *Korzenie...*, s. 376.

³² H. Arendt, *My, uchodźcy...*, s. 511.

przechodzi w kompetencje policji i organizacji międzynarodowych³³. Podobną opinię wyrażała Arendt. Dla niej państwa narodowe, które nie radzą sobie z uchodźcami, przekazują sprawę w gestię policji. A wraz ze wzrostem ich liczebności w stosunku do ogółu ludności rośnie prawdopodobieństwo przekształcenia państwa w państwo policyjne³⁴. Zajęcie się sprawą przez służby mundurowe, według Agambena, wynika z egoizmu, *ślepoty biurokratycznej* i pojmowania podstawowych pojęć (praw człowieka, uchodźcy). Uchodźca nie pasuje bowiem do państwa narodowego. Jest dla niego zagrożeniem, gdyż ma wpływ na tożsamość człowieka/obywatela, naród oraz suwerenność państwa³⁵. Uchodźca nie jest zatem ani człowiekiem, ani obywatelem – jest pojęciem na pograniczu tych dwóch terminów.

AZMAT AL-HUDUD, CZYLI KRYZYS GRANICZNY

Przytoczone powyżej rozważania Arendt i Agambena w pełni odzwierciedlają położenie migrantów na pograniczu polsko-białoruskim, którzy zostali pozbawieni człowieczeństwa, dostępu do praw i godności. Stali się nadzy, jak pisał Agamben.

Humanitarny kryzys na granicy polsko-białoruskiej w prasie arabskojęzycznej określany jest mianem *azmat al-hudud*, czyli kryzysu granicznego. Powstał on w wyniku presji migracyjnej z obszaru Białorusi w 2021 r. Sytuacja ta wywołała reakcję ze strony państwa polskiego w postaci ogłoszenia stanu wyjątkowego. W uzasadnieniu wniosku do prezydenta RP o jego wprowadzenie powołano się na: 1) zwiększenie prób nielegalnego przekraczania granicy, 2) działania podejmowane przez władze Republiki Białorusi w celu destabilizacji sytuacji na granicy z Polską³⁶, 3) naruszenie poczucia bezpieczeństwa osób zamieszkujących obszary przygraniczne (województwa podlaskiego, lubelskiego), 4) efektywną ochronę granicy przez Straż Graniczną i Wojsko Polskie³⁷, 5) konieczność użycia nadzwyczajnych środków, gdyż zwykle nie są skuteczne

³³ G. Agamben, *My, uchodźcy*, przeł. K. Gawlicz, [w:] *Agamben. Przewodnik Krytyki Politycznej*, oprac. zbiorowe, wstęp M. Ratajczak, K. Szadkowski, Warszawa 2010, s. 28.

³⁴ H. Arendt, *Korzenie...*, s. 403.

³⁵ G. Agamben, *My, uchodźcy...*, s. 30.

³⁶ Jak napisano w uzasadnieniu, działania władz białoruskich przybrały postać „wojny hybrydowej” i były odwetem za sankcje nałożone przez UE po uprowadzeniu samolotu i aresztowaniu białoruskiego dziennikarza Ramana Pratasiewicza w maju 2021 r. W swej aktywności władze Białorusi wykorzystywały instrumentalnie osoby pochodzące z Afganistanu i Iraku, którym ułatwiały przybycie na swój obszar, a następnie udanie się do państw UE, pokonując granicę polsko-białoruską, czyli zewnętrzną UE wbrew prawu. Jak podano w omawianym dokumencie, liczba takich osób mogła wynieść 4,5 tys. Uzasadnienie wniosku o wprowadzenie stanu wyjątkowego na obszarze części województwa podlaskiego oraz części województwa lubelskiego, Warszawa, 2.09.2021, s. 3, [online] <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/A3F1521EA5A80277C1258744004D7B0B/%24File/1512.pdf>, 9 I 2022.

³⁷ W uzasadnieniu stwierdzono, że wprowadzenie stanu wyjątkowego wpłynie na wzrost skuteczności operacyjnych poprzez ograniczenie obecności na pograniczu *osób i podmiotów (osób postronnych)*, które utrudniają wykonywanie swych zadań przez Służby Graniczne i Wojsko Polskie (ich *obecność nie jest pożądana* i powinny niezwłocznie opuścić teren). *Tamże*, s. 7.

w zaistniałej sytuacji³⁸. Ponadto w rozporządzeniu z września 2021 r. stwierdzono, iż sytuacja na pograniczu stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa obywateli oraz porządku publicznego, co jest spełnieniem dwóch z trzech przesłanek ogłoszenia stanu nadzwyczajnego³⁹. Stan wyjątkowy został wprowadzony 2 września 2021 r. i trwał 90 dni⁴⁰. W listopadzie 2021 r. minister Mariusz Kamiński poinformował, iż w pasie przygranicznym po stronie białoruskiej przebywa od 2 do 4 tys. nielegalnych imigrantów, a na terenie całej Białorusi 15 tys.⁴¹.

Helsińska Fundacja Praw Człowieka, wyrażając wątpliwości co do zasadności wprowadzenia stanu wyjątkowego, przypomniła polskim władzom o obowiązkach świadczenia pomocy humanitarnej i ochrony międzynarodowej wynikającej z prawa unijnego i orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka⁴². Obowiązki owe nie zostały dopełnione. Ograniczony dostęp organizacji pomocowych i wolontariuszy do migrantów, którzy znaleźli się na pograniczu polsko-białoruskim, sprawił, iż osoby te zmagaly się z głodem i cierpieniem. Jak podała międzynarodowa organizacja pozarządowa „Lekarze bez Granic”, w 2021 r. zmarło co najmniej 21 osób⁴³. Jej działacze sytuację na granicy określili jako *nieakceptowalną i nieludzką*⁴⁴. Podobną opinię wyrażono w raporcie Human Rights Watch. Współodpowiedzialnych za niehumanitarne postępowanie wobec imigrantów, w tym doprowadzenie do śmierci, uczyniono Białoruś i Polskę. Ponadto wskazano, iż Polska naruszyła liczne artykuły dokumentów międzynarodowych dotyczących praw człowieka i prawa uchodźczego, czyli zakazu wysyłania imigrantów do kraju, w którym grozi im złe traktowanie. Należy jednocześnie podkreślić, że Sąd Najwyższy, w styczniu 2022 r., orzekł, iż wprowadzenie zakazu prowadzenia działalności przez Polski Czerwony Krzyż na terenie objętym stanem wyjątkowym stanowiło naruszenie ustawy z 1964 r. Uznano także, że [...] *nie wolno ograniczać praw i wolności człowieka w sposób dowolny*⁴⁵.

³⁸ Tamże, s. 1.

³⁹ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 września 2021 r. w sprawie wprowadzenia stanu wyjątkowego na obszarze części województwa podlaskiego oraz części województwa lubelskiego, Dz. U. 2021, poz. 1612.

⁴⁰ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 października 2021 r. w sprawie przedłużenia stanu wyjątkowego wprowadzonego na obszarze części województwa podlaskiego oraz części województwa lubelskiego, Dz. U. 2021, poz. 1788.

⁴¹ Sprawozdanie stenograficzne z 41. Posiedzenia Sejmu RP w dniu 9 listopada 2021, s. 7, [online] https://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter9.nsf/0/E759260C92FA55C5C125878900001D34/%24File/41_a_ksiadzka_bis.pdf, 22 I 2022.

⁴² Stanowisko HFPC w sprawie wprowadzenia stanu wyjątkowego, 2.09.2021, [online] <https://www.hfhr.pl/stanowisko-hfpc-w-sprawie-wprowadzenia-stanu-wyjatkowego/>, 22 I 2022.

⁴³ MSF Leaves Polish Border after Being Blocked from Assisting People, 6.01.2022, [online] <https://www.msf.org/msf-leaves-polish-border-after-being-blocked-assisting-migrants-and-refugees>, 22 I 2022.

⁴⁴ Tamże.

⁴⁵ Wyrok w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej, 18.01.2022, Sygn. Akt I KK 171/21, [online] <https://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/OrzeczeniaHTML/i%20kk%20171-21.docx.html>, 2 II 2022; Ustawa z dnia 16 listopada 1964 r. o Polskim Czerwonym Krzyżu, Dz. U. 1964, Nr 41, poz. 276.

Niehumanitarne działania wynikające z decyzji polskich władz skrytykowała Dunja Mijatović, komisarz praw człowieka Rady Europy⁴⁶. W jej ocenie nieudzielanie pomocy humanitarnej migrantom i osobom ubiegającym się o ochronę międzynarodową miało wpływ na pogorszenie się ich sytuacji (humanitarnej, materialnej, sanitarnej) na pograniczu⁴⁷. Za pilne uznała podjęcie działań zmierzających do ochrony życia ludzi przebywających na granicy polsko-białoruskiej. Apelowała także o wpuszczenie na teren przygraniczny przedstawicieli organizacji humanitarnych i pomocy prawnej oraz zaprzestanie praktyki wywozek na granicę. Trudno było jej zaakceptować narrację przedstawicieli polskich władz stygmatyzujących migrantów⁴⁸. W opinii Mijatović prawo i praktyki stosowane wobec migrantów na pograniczu budziły obawy co do przestrzegania przez Polskę art. 2 (prawo do życia) i 3 (zakaz tortur i poniżającego traktowania) EKPC oraz realizacji obowiązków wynikających z art. 4 Protokołu nr 4 do EKPC⁴⁹. Ponadto o naruszeniu art. 6 dyrektywy w sprawie procedur azylowych alarmowali europosłowie Janina Ochojska i Tineke Strik w interpelacji⁵⁰. W odpowiedzi na nią komisarz Ylva Johansson w imieniu Komisji Europejskiej (KE) w marcu 2022 r. poinformowała, iż Komisja jest w trakcie oceny wdrożonych przepisów i zgodności ich z prawem unijnym. W przypadku stwierdzenia nieposzanowania prawa Komisja może wszcząć postępowanie w sprawie uchybienia zobowiązaniom państwa członkowskiego na podstawie art. 258 Traktatu o funkcjonowaniu UE⁵¹.

O niezwłoczne wszczęcie przeciwko Polsce postępowania w sprawie o naruszenie prawa UE apelowała do Komisji Europejskiej Amnesty International Polska⁵². W opublikowanym w kwietniu 2022 r. raporcie o sytuacji na granicy polsko-białoruskiej zwróciła się do rządu polskiego, by ten: 1) zakończył proceder nielegalnych wywozek, zbiorowych wydaleń i zawracania do miejsc, w których naruszane są prawa człowieka, 2) zapewnił dostęp do procedur azylowych, 3) zadbał o bezpieczny dostęp do obszaru Polski i zaprzestał przetrzymywania migrantów, którzy przeszli przez granicę z Białorusią, 4) nie kierował w nieuzasadnionych sytuacjach cudzoziemców do ośrodków

⁴⁶ *Third Party Intervention by the Council of Europe Commissioner for Human Rights under Article 36, Paragraph 3, of the European Convention on Human Rights R.A. and Others v. Poland* (no. 42120/21), Strasbourg, 27.01.2022, [online] <https://rm.coe.int/third-party-intervention-before-the-european-court-of-human-rights-in-/1680a5527a>, 4 III 2022.

⁴⁷ *Tamże*, s. 7.

⁴⁸ *Tamże*, s. 4-5.

⁴⁹ *Tamże*, s. 9.

⁵⁰ *Przestrzeganie przez Łotwę, Litwę i Polskę dorobku prawnego UE w dziedzinie azylu*, interpelacje, 24.01.2022, Pytanie priorytetowe wymagające odpowiedzi na piśmie P-000297/2022 do Komisji. Art. 138 Regulaminu Tineke Strik (Verts/ALE), Janina Ochojska (PPE), [online] https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/P-9-2022-000297_PL.html, 8 II 2022.

⁵¹ *Odpowiedź udzielona przez komisarz Ylvę Johansson w imieniu Komisji Europejskiej*, interpelacje, 23.03.2022, [online] https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/P-9-2022-000297-ASW_PL.html, 29 III 2022.

⁵² *Polska: okrucieństwo zamiast współczucia na granicy z Białorusią*, 11.04.2022, s. 33, [online] <https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2022/04/Raport-Amnesty-International-POLSKA-OKRUCIE-NSTWO-ZAMIAST-WSPOLCZUCIA-NA-GRANICY-Z-BIALORUSIA.pdf>, 20 IV 2022.

strzeżonych, które są przeludnione i niespełniające standardów, 5) zapewnił wsparcie migrantom stosownie do ich wieku, płci, 6) zadbał o zadośćuczynienie każdemu, kto doświadczył naruszeń praw człowieka ze strony polskich podmiotów państwowych⁵³.

Ponadto do przewodniczącej Komisji Europejskiej Ursuli von der Leyen swój apel wystosowali przedstawiciele organizacji pozarządowych z Polski, Litwy i Łotwy (11 października 2021 r.). Zwrócili się do Komisji z prośbą o podjęcie działań mających na celu zapewnienie poszanowania praw migrantów, którzy utknęli na zewnętrznej granicy UE, oraz przestrzegania prawa unijnego⁵⁴. Przedstawiając sytuację w tych państwach, wskazali na praktyki nielegalnych zawracania migrantów na Białoruś, nieprzyjmowania wniosków o ochronę międzynarodową, niehumanitarne warunki na pograniczu polsko-białoruskim, trudną sytuację w ośrodkach strzeżonych oraz naruszanie prawa unijnego na granicy zewnętrznej UE (odcinek z Białorusią). W odpowiedzi przewodnicząca Komisji Europejskiej wskazała na podjęte już działania oraz poinformowała o kompetencjach KE w zakresie wszczynania postępowań w sprawie uchybień zobowiązań traktatowych przez państwa członkowskie UE⁵⁵. Zapewniła ponadto o gotowości wsparcia państw dotkniętych sytuacją kryzysową przez UE.

Sytuacja ekstraordynaryjna w Polsce łączyła się z militaryzacją obszaru pogranicza. Rząd wysłał na granicę 15 tys. żołnierzy, którzy mieli zapobiegać niezgodnym z prawem próbom przekraczania granicy. W ochronę zaangażowano także Wojska Obrony Terytorialnej. Ponadto parlament przyjął zmiany w wielu ustawach, które w ocenie Rzecznika Praw Obywatelskich, instytucji prawnych oraz organizacji pozarządowych były niezgodne z prawem międzynarodowym i krajowym. Podjęto także działania mające uszczelnić granicę. Wśród nich były: budowa tymczasowego ogrodzenia z zasieków (lipiec 2021 r.), przyjęcie ustawy o budowie zapory na granicy z Białorusią (październik 2021 r.), zakończenie budowy zapory (lipiec 2022 r.). Imigranci, którzy przedostali się do Polski, mogli liczyć na: 1) powrót na stronę białoruską, co było związane z realizacją ustawy wywózkowej⁵⁶, 2) osadzenie w ośrodku strzeżonym dla cudzoziemców⁵⁷, 3) pomoc ze strony organizacji pozarządowych w uzyskaniu *interim measures* z Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, co ratowało ich przed wywózką i umożliwiało rozpoczęcie procedury uchodźczej, 4) rozdzielenie z rodziną w sytuacji, gdy jeden członek rodziny był hospitalizowany, a pozostali zostali wywiezieni na granicę z Białorusią.

⁵³ *Tamże*.

⁵⁴ List organizacji pozarządowych z Litwy, Łotwy, Polski do Ursuli von der Leyen, Warszawa, 11.10.2021, [online] <https://interwencjaprawna.pl/wp-content/uploads/2021/01/Letter-to-the-EC-on-push-back-in-Lithuania-Latvia-and-Poland.pdf>, 17 II 2022.

⁵⁵ Zob. [online] <https://interwencjaprawna.pl/wp-content/uploads/2022/02/Ylva-Johansson-26112021.pdf>, 14 II 2022.

⁵⁶ Mianem tym określano *Ustawę z dnia 14 października 2021 r. o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw*, Dz. U. 2021, poz. 1918.

⁵⁷ Złe warunki w jednym z nich, czyli Wędrzynie, były powodem strajku głodowego zorganizowanego przez siedmiu Syryjczyków 19 stycznia 2022 r. K. Boczek, *Strajk głodowy w Wędrzynie. Dr Machińska: „Ośrodek poniżej standardu więziennego, wymaga likwidacji”*, 22.01.2022, [online] <https://oko.press/strajk-glodowy-w-wedrzymie-dr-machinska-osrodek-ponizej-standardu-wieziennego-wymaga-likwidacji/>, 17 III 2022.

Aktywność funkcjonariuszy Służb Granicznych na pograniczu polsko-białoruskim była trudna do skontrolowania. Monitoringu wykonywania przez nich zadań w strefie objętej stanem wyjątkowym nie mógł dokonać nawet Rzecznik Praw Obywatelskich i towarzyszący mu komisarz ds. ochrony praw człowieka Rady Europy (18 listopada 2021 r.⁵⁸). Miało to związek z wprowadzeniem zakazu wjazdu do strefy ekstraordynaryjnej, który w styczniu 2022 r. został uznany przez Sąd Najwyższy za niezgodny z Konstytucją RP i ustawą o stanie wyjątkowym⁵⁹.

Funkcjonariusze SG, realizując swoje zadania (na podstawie aktów prawnych naruszających prawo krajowe i międzynarodowe), zajmowali się wypychaniem cudzoziemców z Polski, co stało się przedmiotem krytyki np. Amnesty International Polska, Fundacji Ocalenie, Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka czy Grupy Granica⁶⁰. Z prośbą o natychmiastowe wstrzymanie procedur zwracania do linii granicy i wydawanie postanowień o opuszczeniu RP zwracał się Rzecznik Praw Obywatelskich do ministra spraw wewnętrznych i administracji⁶¹. Należy także nadmienić, iż na funkcjonariuszy SG złożono zawiadomienie do prokuratury w Hajnówce o możliwości popełnienia przez nich przestępstwa. Uczynili to aktywiści niosący pomoc humanitarną migrantom na pograniczu polsko-białoruskim. Dotyczyło ono postępowania SG wobec 18 cudzoziemców, z których 12 zostało zawróconych na Białoruś. W gronie tym było siedmioro dzieci i kobieta w ciąży⁶². Wypchnięto ich na bagna, głodnych, spragnionych i zmarzniętych. Ostatecznie sprawą zajęła się Prokuratura Rejonowa Białystok-Północ. W maju 2022 r. podjęła ona decyzję o odmowie wszczęcia postępowania przygotowawczego, ponieważ postępowanie SG uznano za prawidłowe i niemające znamion czynu zabronionego⁶³.

Pierwszy wyrok sądu w sprawie wywózek cudzoziemców (trzech Afgańczyków) przez funkcjonariuszy SG w Narewce zapadł 28 marca 2022 r. Sędzia Sądu

⁵⁸ *Utrudnienie przejazdu delegacji RPO i Komisarz Rady Europy. Rzecznik prosi o wyjaśnienia. Odpowiedź KGP*, 30.12.2021, [online] <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-delegacja-rpo-komisarz-rady-europy-utrudnienie-interwencja-kgp>, 16 II 2022.

⁵⁹ *Wyrok w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej...*

⁶⁰ A. Pałęcka, *Przemoc państwa i działania oddolne. Raport Fundacji Ocalenie z kryzysu humanitarnego na pograniczu polsko-białoruskim*, Warszawa 2022, [online] https://ocalenie.org.pl/wp-content/uploads/2022/04/Raport-Fundacji-Ocalenie-z-kryzysu-humanitarnego-na-pograniczu-PL-BY_1kor-1.pdf, 3 V 2022; *Kryzys humanitarny na pograniczu polsko-białoruskim. Raport Grupy Granica*, red. W. Klaus, Warszawa 2021, [online] <https://konsorcjum.org.pl/storage/2023/10/Raport-GG.pdf>, 6 I 2022.

⁶¹ Zob. [online] <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2022-03/RPO%20do%20MSWiA%2004.03.2022.pdf>, 20 III 2022.

⁶² B. Rumieńczyk, *Działacze na rzecz praw człowieka zgłaszają Straż Graniczną do prokuratury. „Macie krew na rękach”*, 27.03.2022, [online] <https://oko.press/zglaszaja-straz-graniczna-do-prokuratury-macie-krew-na-rekach/>, 1 IV 2022.

⁶³ *Tm/tam, Nie będzie śledztwa w sprawie zawrócenia migrantów. „Postępowanie funkcjonariuszy było prawidłowe”*, TVN24 Białystok, 10.05.2022, [online] <https://tvn24.pl/bialystok/bialystok-prokuratura-odmowila-wszczecia-sledztwa-w-sprawie-zawrocenia-grupy-migrantow-na-granice-z-bialorusia-5704816>, 17 V 2022.

Rejonowego w Bielsku Podlaskim VII Zamięscowy Wydział Karny w Hajnówce wydał wyrok, uznając działania strażników za nielegalne, niezasadne i nieprawidłowe. Sąd nie uwierzył funkcjonariuszom SG, że zatrzymanie cudzoziemców i zamknięcie miało na celu zapewnienie im odpoczynku i pokarmu. Wywiezienie ich w nocy w głąb lasu bez ekwipunku zostało uznane za *wysoce niehumanitarne* i *niezgodne z prawem*⁶⁴. Ponadto sąd wskazał na zaniedbanie obowiązków SG polegające na: 1) niesporządzeniu dokumentacji z zatrzymania cudzoziemców, 2) nieinformowaniu imigrantów o przyczynach zatrzymania, 3) braku pouczenia ich o swoich prawach, w tym o bezpłatnej pomocy tłumacza. Godny uwagi jest także fakt, iż sąd uznał zatrzymanie Afgańczyków za naruszenie kryterium jego legalności. Bowiern funkcjonariusze SG działali na podstawie rozporządzenia MSWiA z dnia 20 sierpnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego zawieszenia lub ograniczenia ruchu granicznego na określonych przejściach granicznych, które zostało wydane z przekroczeniem ustawowego upoważnienia i z tego powodu nie powinno być stosowane⁶⁵. Sytuacja ta otworzyła, zdaniem Małgorzaty Jaźwińskiej, drogę do wszczęcia postępowania dyscyplinarnego przez przełożonych funkcjonariuszy SG i ubiegania się o zadośćuczynienie⁶⁶. Pokazała ponadto, że nie można działać na podstawie aktów, które są niezgodne z prawem. Wydany wyrok jest ważny z punktu widzenia orzecznictwa, bowiem daje szansę na zadośćuczynienie osobom ubiegającym się o ochronę międzynarodową, których prawa w tym zakresie zostały odebrane. W sprawie tych samych Afgańczyków Stowarzyszenie Interwencji Prawnej złożyło na Polskę skargę do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Dotyczyła ona nieprzyjęcia przez SG ustnych wniosków o ochronę międzynarodową w sierpniu 2021 r., niesłusznego i niezgodnego z prawem ich zatrzymania oraz wypchnięcia z Polski⁶⁷.

Polskie społeczeństwo nie mogło dokładnie ocenić skali zjawiska, ryzyka zaistniałej sytuacji ani dokonać właściwej jej oceny. Działo ono pod wpływem uprzedzeń płynących z kręgów rządowych (np. Mariusz Kamiński i Mariusz Błaszczak na konferencji prasowej – 27 września 2021 r. – przekonywali, że niektórzy uchodźcy są zoofilami) i ograniczonej wiedzy o tym, co dzieje się na obszarze objętym stanem wyjątkowym. Brak dostępu do specjalnej strefy dziennikarzy i osób z organizacji pozarządowych ograniczał informację, która była pod kontrolą władz. Ocena stanu sytuacji w specjalnej enklawie następowała jedynie na podstawie komunikatów wydawanych przez Służby Graniczne. Działania rządu pogłębiały ocenę ryzyka przez społeczeństwo, które było niedoinformowane i często pod wpływem silnych emocji wywołujących strach.

⁶⁴ Zob. Postanowienie Sądu Rejonowego w Bielsku Podlaskim VII Zamięscowy Wydział Karny w Hajnówce, 28.03.2022, Sygn. Akt VII Kp 203/21, s. 5, [online] https://interwencjaprawna.pl/wp-content/uploads/2021/01/postanowienie-ws.-zatrzymania_VII_Kp_203_21.-zanonimizowane.pdf, 1 IV 2022.

⁶⁵ *Tamże*.

⁶⁶ J. Klimowicz, *Sąd: Push-back nielegalny. Pierwszy wyrok w sprawie wywózek migrantów na granicę z Białorusią*, „Gazeta Wyborcza Białystok”, 29.03.2022.

⁶⁷ *SIP wnosi skargę na nieludzkie traktowanie uchodźców*, 15.02.2022, [online] <https://interwencjaprawna.pl/sip-wnosi-skarge-na-nieludzkie-tractowanie-uchodzcow/>, 8 III 2022.

Pozbawiono je tym samym prawa do informacji pochodzących ze źródeł niezależnych o aktywności władz w tej specjalnej strefie. Zgodnie bowiem z art. 2 ustawy Prawo prasowe prasa, a nie służby informacyjne poszczególnych ministerstw czy formacje mundurowe, urzędując, posiadają prawo do rzetelnego informowania, jawności życia publicznego, kontroli i krytyki społecznej⁶⁸. Blokada informacyjna nie była jednak w pełni skuteczna, bowiem doniesienia o niehumanitarnym traktowaniu migrantów, w tym ich śmierci, stały się udziałem zwykłych ludzi, a także działacze organizacji wspierających uciekinierów na granicy. To na nich spadł ciężar zarówno pomocy humanitarnej (dostarczanie żywności, wody, odzieży, pomocy medycznej), jak i prawnej. Ich aktywność była jednak utrudniana ze strony Straży Granicznej, której funkcjonariusze zastraszali wolontariuszy i oskarżali o udzielanie pomocy w nielegalnym przekraczaniu granicy (zarzut ten stał się podstawą do zatrzymania w areszcie czterech aktywistów, w marcu 2022 r.⁶⁹). Niesienie przez nich pomocy było kryminalizowane.

Osoby szukające schronienia w Polsce, a przekraczające granicę z Białorusią nie mogły liczyć na pomoc ze strony państwa polskiego. W okresie zimowym ich napływ zmalał, ale wiosną próby nielegalnego forsowania granicy nasiliły się. Od początku roku do końca kwietnia 2022 r. SG odnotowały 4283 próby przekroczenia granicy wbrew prawu, a w samym kwietniu 977 (dla porównania: od sierpnia do grudnia 2021 r. liczba ta wyniosła ponad 39 tys., z czego 44% w październiku)⁷⁰. Presja na polską granicę miała związek nie tylko z dogodniejszymi warunkami atmosferycznymi, ale także z likwidacją obozu w Bruzgu na terenie Białorusi (marzec 2022 r.), który musiało opuścić 700 osób⁷¹. Wzrost liczby prób nielegalnego forsowania granicy stał się podstawą do przyjęcia 28 lutego 2022 r. rozporządzenia wprowadzającego czasowy zakaz przebywania w strefie nadgranicznej przyległej do Białorusi oraz noszenia broni i przemieszczenia jej w stanie rozładowanym⁷². Zakaz miał obowiązywać do 30 czerwca 2022 r., co zbiegło się z terminem ukończenia budowy zapory na granicy z Białorusią⁷³. Powyższy akt wydłużył stan wyjątkowy, mimo iż tego *expressis verbis* nie napisano. Tym samym nastąpiła „normalizacja” tego stanu. Wpływ na permanentność stanu wyjątkowego miały także

⁶⁸ Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. – Prawo Prasowe, Dz. U. 2018, poz. 1914.

⁶⁹ Polska: okrucieństwo..., s. 23-24.

⁷⁰ L. Łuniewska, R. Fiłończuk, *Od początku wojny do Polski przybyło 3 mln uchodźców z Ukrainy*, 28.04.2022, [online] <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1181007%2Cod-poczatku-wojny-do-polski-przybylo-3-mln-uchodzcow-z-ukrainy.html>, 30 IV 2022; E. Szczepańska, *Nielegalne przekroczenia granicy z Białorusią w 2021 r.*, Komenda Straży Granicznej, 12.01.2022, [online] <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/9689,Nielegalne-przekroczenia-granicy-z-Bialorusia-w-2021-r.html>, 6 III 2022.

⁷¹ Polska: okrucieństwo..., s. 4.

⁷² Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 28 lutego 2022 r. w sprawie wprowadzenia czasowego zakazu noszenia broni i przemieszczania jej w stanie rozładowanym na obszarze województwa podlaskiego i lubelskiego przyległym do granicy państwowej z Republiką Białorusi, Dz. U. 2022, poz. 489.

⁷³ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 28 lutego 2022 r. w sprawie wprowadzenia czasowego zakazu przebywania na określonym obszarze w strefie nadgranicznej przyległej do granicy państwowej z Republiką Białorusi, Dz. U. 2022, poz. 488.

zmiany w ustawie o cudzoziemcach, udzielaniu ochrony cudzoziemcom oraz ochronie granicy państwowej i niektórych innych ustaw, czym złamano zasadę tymczasowości. W ocenie Stowarzyszenia Interwencji Prawnej i Rzecznika Praw Obywatelskich nowelizacje ustaw naruszyły konstytucję RP, ustawę o stanie wyjątkowym oraz międzynarodowe dokumenty dotyczące podstawowych praw i wolności⁷⁴. Ograniczyły konstytucyjne wolności (do poruszania się, wyboru miejsca zamieszkania i pobytu, zgromadzeń, wyrażania poglądów oraz pozyskiwania i rozpowszechniania informacji), zwiększyły uprawnienia ministra spraw wewnętrznych i administracji (nie przewidując kontroli jego decyzji, co czyniło je ostatecznymi).

Ponadto należy zaznaczyć, iż po inwazji Rosji na Ukrainę wprowadzono w Polsce różne standardy traktowania imigrantów. Zauważalny był podział na „gorszych” i „lepszyc”. Widoczna była także skala zaangażowania polskich obywateli w pomoc (która nie była przestępstwem jak w przypadku pomocy migrantom przekraczającym granicę z Białorusią). Odmienne były standardy władz wobec zjawiska migracji z Ukrainy i terenów Białorusi. W przeciwieństwie do migrantów z Ukrainy, cudzoziemcy przekraczający granicę z Białorusią byli poza prawem (jak pisali Arendt i Agamben). Mogli liczyć jedynie na pomoc ze strony organizacji pozarządowych i zwykłych ludzi, którzy mieszkając w strefie objętej zakazem przebywania, narażali się, wchodząc w konflikt z prawem. Instytucje rządowe odmówiły im jakiegokolwiek wsparcia. Traktowano ich jak przestępców, wyrzucano z terenów Polski czy osadzano w ośrodkach detencyjnych. Równe traktowanie osób migrujących zostało naruszone. Zobowiązania wynikające z konwencji genewskiej nie były respektowane przez polskie władze. Dotyczyło to także praw ujętych w polskim ustawodawstwie.

PODSUMOWANIE

Regulacje międzynarodowe i krajowe dotyczące ochrony praw człowieka są konieczne, szczególnie w sytuacjach nadzwyczajnych, w których niektóre z nich mogą być ograniczone, a inne nie. Ostatni przypadek dotyczy praw niederegowalnych będących w hierarchii praw człowieka na szczycie. Utrzymanie ich ma znaczenie dla zachowania zasady praworządności w okresie, gdy jest to niezbędne i potrzebne.

W okresie wzmożonych ruchów migracyjnych migranci coraz częściej doświadczają łamania praw człowieka. Wśród nich byli cudzoziemcy przebywający na pograniczu polsko-białoruskim. Ich trudne położenie związane było z ogłoszeniem stanu wyjątkowego, co skutkowało przyjęciem nowych rozwiązań prawnych naruszających prawo międzynarodowe i krajowe. Ponadto miało ono związek z naruszaniem, na terenie objętym stanem wyjątkowym, praw niederegowalnych wymienionych w konstytucji RP

⁷⁴ *Stanowisko Stowarzyszenia Interwencji Prawnej w sprawie projektu ustawy o zmianie ustawy o ochronie granicy państwowej i niektórych innych ustaw (druk nr 1754)*, Warszawa, 19.11.2021, [online] <https://interwencjaprawna.pl/wp-content/uploads/2021/01/Stanowisko-w-sprawie-zmiany-ustawy-o-ochronie-granicy-panstwowej.pdf>, 25 III 2022; zob. też [online] https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2021-11/Do_Senatu_granica_panstwowa_22.11.2021.pdf, 25 III 2022.

i prawie międzynarodowym. Dotyczyło to m.in. prawa do życia, godności człowieka, humanitarnego traktowania i ochrony rodziny. Z przeprowadzonej analizy wynika, iż strefa zamknięta (obejmująca obszar stanu wyjątkowego) była jak *obóz* Agambena, w którym nie obowiązywało prawo, a ludzi w nim przebywających *odarto* z człowieczeństwa. Pozwolono im umierać i pozostawiano bez pomocy.

BIBLIOGRAFIA

- Agamben G., *Homo Sacer. Suwerenna władza i nagie życie*, przeł. M. Salwa, Warszawa 2008.
- Agamben G., *My, uchodźcy*, przeł. K. Gawlicz, [w:] *Agamben. Przewodnik Krytyki Politycznej*, oprac. zbiorowe, wstęp M. Ratajczak, K. Szadkowski, Warszawa 2010.
- Arendt H., *Korzenie totalitaryzmu*, przeł. D. Grinberg, M. Szawiel, Warszawa 2008.
- Arendt H., *My, uchodźcy (styczeń 1943)*, przeł. H. Bortnowska, „Znak” 1983, nr 339-340, s. 501-511.
- Benhabib S., *The Legitimacy of Human Rights*, „Daedalus” 2008, vol. 137, no. 3.
- Benhabib S., *The Rights of Others. Aliens, Residents, and Citizens*, Cambridge 2004.
- Besson S., *Human Rights and Democracy in a Global Context: Decoupling and Recoupling*, „Ethics & Global Politics” 2011, vol. 4, no. 1, <https://doi.org/10.3402/egp.v4i1.6348>.
- Boczek K., *Strajk głodowy w Wędrzynie. Dr Machińska: „Ośrodek poniżej standardu więziennego, wymaga likwidacji”*, 22.01.2022, [online] <https://oko.press/strajk-glodowy-w-wedrzynie-dr-machinska-osrodek-ponizej-standardu-wieziennego-wymaga-likwidacji/>.
- Burek W., *Prawa niederogowalne a zagadnienie hierarchii praw człowieka. Perspektywa prawnomiędzynarodowa*, „Przegląd Sejmowy” 2015, nr 4.
- Burke E., *Rozważania o rewolucji we Francji*, przeł. D. Lachowska, Warszawa 2008.
- Criddle E.J., Fox-Decent E., *Human Right, Emergencies, and the Rule of Law*, „Human Rights Quarterly” 2021, nr 34.
- Emergency Powers*, European Commission for Democracy Through Law, CDL-STD(1995) 012, Strasbourg 1995, [online] [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-STD\(1995\)012-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-STD(1995)012-e).
- Fox-Decent E., Criddle E.J., *The Fiduciary Constitution of Human Right*, „Legal Theory” 2009, nr 15.
- Gross O., Ní Aoláin F., *Law in Times of Crisis: Emergency Powers in Theory and Practice*, Cambridge 2006, <https://doi.org/10.1017/CBO9780511493997>.
- Hamacher W., Mendoza-de Jesús R., *On the Right to Have Rights: Human Rights; Marx and Arendt*, „The New Centennial Review” 2014, vol. 14 (2).
- [online] https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2021-11/Do_Senatu_granica_panstwo-wa_22.11.2021.pdf.
- [online] <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2022-03/RPO%20do%20MSWiA%2004.03.2022.pdf>.
- [online] <https://interwencjaprawna.pl/wp-content/uploads/2022/02/Ylva-Johansson-26112021.pdf>.

- Klimowicz J., *Sąd: Push-back nielegalny. Pierwszy wyrok w sprawie wywózek migrantów na granicę z Białorusią*, „Gazeta Wyborcza Białystok”, 29.03.2022.
- Kryzys humanitarny na pograniczu polsko-białoruskim. Raport Grupy Granica, red. W. Klaus, Warszawa 2021, [online] <https://konsorcjum.org.pl/storage/2023/10/Raport-GG.pdf>.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 483.
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz. U. 1993, Nr 61, poz. 284.
- List organizacji pozarządowych z Litwy, Łotwy, Polski do Ursuli von der Leyen, Warszawa, 11.10.2021, [online] <https://interwencjaprawna.pl/wp-content/uploads/2021/01/Letter-to-the-EC-on-push-back-in-Lithuania-Latvia-and-Poland.pdf>.
- Łuniewska L., Fiłończuk R., *Od początku wojny do Polski przybyło 3 mln uchodźców z Ukrainy*, 28.04.2022, [online] <https://www.pap.pl/aktualnosci/news%2C1181007%2Cod-poczatku-wojny-do-polski-przybylo-3-mln-uchodzcow-z-ukrainy.html>.
- Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych, Dz. U. 1977, Nr 38, poz. 167.
- Migration Outlook 2021, ICMPD, [online] https://www.icmpd.org/file/download/50542/file/ICMPD_Migration_Outlook_2021_final.pdf.
- MSFLeavesPolishBorderafterBeingBlockedfromAssistingPeople, 6.01.2022, [online] <https://www.msf.org/msf-leaves-polish-border-after-being-blocked-assisting-migrants-and-refugees>.
- Odpowiedź udzielona przez komisarz Ylvę Johansson w imieniu Komisji Europejskiej, interpelacje, 23.03.2022, [online] https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/P-9-2022-000297-ASW_PL.html.
- Pałęcka A., *Przemoc państwa i działania oddolne. Raport Fundacji Ocalenie z kryzysu humanitarnego na pograniczu polsko-białoruskim*, Warszawa 2022, [online] https://ocalenie.org.pl/wp-content/uploads/2022/04/Raport-Fundacji-Ocalenie-z-kryzysu-humanitarnego-na-pograniczu-PL-BY_1kor-1.pdf.
- Polska: okrucieństwo zamiast współczucia na granicy z Białorusią, 11.04.2022, [online] <https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2022/04/Raport-Amnesty-Intrnational-POLSKA-OKRUCIENSTWO-ZAMIAST-WSPOLCZUCIA-NA-GRANICY-Z-BIALORUSIA.pdf>.
- Postanowienie Sądu Rejonowego w Bielsku Podlaskim VII Zamiejscowy Wydział Karny w Hajnówce, 28.03.2022, Sygn. Akt VII Kp 203/21, [online] https://interwencjaprawna.pl/wp-content/uploads/2021/01/postanowienie-ws.-zatrzymania_VII_Kp_203_21.-zanonimizowane.pdf.
- Protokół nr 6 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności dotyczący zniesienia kary, Dz. U. 2001, Nr 23, poz. 266.
- Protokół nr 7 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Dz. U. 2003, Nr 42, poz. 364.
- Protokół nr 13 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności dotyczący zniesienia kary śmierci we wszystkich okolicznościach, Dz. U. 2014, poz. 1155.
- Przestrzeganie przez Łotwę, Litwę i Polskę dorobku prawnego UE w dziedzinie azylu, interpelacje, 24.01.2022. Pytanie priorytetowe wymagające odpowiedzi na piśmie P-000297/2022 do Komisji. Art. 138 Regulaminu Tineke Strik (Verts/ALE), Janina Ochojska (PPE), [online] https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/P-9-2022-000297_PL.html.

- Questiaux N., *Study of the Implications for Human Rights of Recent Developments Concerning Situations Known as the States of Siege or Emergency*, United Nations Economic and Social Council, E/CN.4/Sub.2/1982/15 27.07.1982, [online] https://tind-customer-undl.s3.amazonaws.com/74ba5b72-fd9b-4100-af1a-9b63294555e4?response-content-disposition=attachment%3B%20filename%2A%3DUTF-8%27%27E_CN.4_Sub.2_1982_15-EN.pdf&response-content-type=application%2Fpdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Expires=86400&X-Amz-Credential=AKIAXL7W7Q3XFWDGQKBB%2F20220401%2Feu-west-1%2Fs3%2Faws4_request&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-Date=20220401T155133Z&X-Amz-Signature=c1618bbd25c5a860aef47ddaac4f77637910c68c4b64a0e107f2aa5b2247d94b.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 28 lutego 2022 r. w sprawie wprowadzenia czasowego zakazu noszenia broni i przemieszczania jej w stanie rozładowanym na obszarze województwa podlaskiego i lubelskiego przyległym do granicy państwowej z Republiką Białorusi, Dz. U. 2022, poz. 489.
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 28 lutego 2022 r. w sprawie wprowadzenia czasowego zakazu przebywania na określonym obszarze w strefie nadgranicznej przyległej do granicy państwowej z Republiką Białorusi, Dz. U. 2022, poz. 488.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 września 2021 r. w sprawie wprowadzenia stanu wyjątkowego na obszarze części województwa podlaskiego oraz części województwa lubelskiego, Dz. U. 2021, poz. 1612.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 1 października 2021 r. w sprawie przedłużenia stanu wyjątkowego wprowadzonego na obszarze części województwa podlaskiego oraz części województwa lubelskiego, Dz. U. 2021, poz. 1788.
- Rumieńczyk B., *Działacze na rzecz praw człowieka zgłaszają Straż Graniczną do prokuratury. „Macie krew na rękach”*, 27.03.2022, [online] <https://oko.press/zglaszaja-straz-graniczna-do-prokuratury-macie-krew-na-rekach/>.
- Sheeran S., *Human Rights and Derogation in Peacekeeping Addressing a Legal Vacuum Within the State of Exception*, [w:] *Human Rights in Emergencies*, red. E.J. Criddle, Cambridge 2016, *ASIL Studies in International Legal Theory*.
- SIP wnosi skargę na nieludzkie traktowanie uchodźców, 15.02.2022, [online] <https://interwencjaprawna.pl/sip-wnosi-skarge-na-nieludzkie-traktowanie-uchodzcow/>.
- The Siracusa Principles on the Limitation and Derogation Provisions in the International Covenant on Civil and Political Rights*, American Association for the International Commission of Jurists, IV 1985, s. 3, [online] <https://www.icj.org/wp-content/uploads/1984/07/Siracusa-principles-ICCPR-legal-submission-1985-eng.pdf>.
- Third Party Intervention by the Council of Europe Commissioner for Human Rights under Article 36, Paragraph 3, of the European Convention on Human Rights R.A. and Others v. Poland (no. 42120/21)*, Strasbourg, 27.01.2022, [online] <https://rm.coe.int/third-party-intervention-before-the-european-court-of-human-rights-in-/1680a5527a>.
- Sprawozdanie stenograficzne z 41. Posiedzenia Sejmu RP w dniu 9 listopada 2021*, [online] https://orka2.sejm.gov.pl/StenoInter9.nsf/0/E759260C92FA55C5C125878900001D34/%24File/41_a_ksiazka_bis.pdf.

- Stanowisko HFPC w sprawie wprowadzenia stanu wyjątkowego*, 2.09.2021, [online] <https://www.hfhr.pl/stanowisko-hfpc-w-sprawie-wprowadzenia-stanu-wyjatkowego/>.
- Stanowisko Stowarzyszenia Interwencji Prawnej w sprawie projektu ustawy o zmianie ustawy o ochronie granicy państwowej i niektórych innych ustaw (druk nr 1754)*, Warszawa, 19.11.2021, [online] <https://interwencjaprawna.pl/wp-content/uploads/2021/01/Stanowisko-w-sprawie-zmiany-ustawy-o-ochronie-granicy-panstwowej-.pdf>.
- Szczepańska E., *Nielegalne przekroczenia granicy z Białorusią w 2021 r.*, Komenda Straży Granicznej, 12.01.2022, [online] <https://www.strazgraniczna.pl/pl/aktualnosci/9689,Nielegalne-przekroczenia-granicy-z-Bialorusia-w-2021-r.html>.
- Tm/tam, *Nie będzie śledztwa w sprawie zawrócenia migrantów. „Postępowanie funkcjonariuszy było prawidłowe”*, TVN24 Białystok, 10.05.2022, [online] <https://tvn24.pl/bialystok/bialystok-prokuratura-odmowila-wszczecia-sledztwa-w-sprawie-zawrocenia-grupy-migrantow-na-granice-z-bialorusia-5704816>.
- Utrudnienie przejazdu delegacji RPO i Komisarz Rady Europy. Rzecznik prosi o wyjaśnienia. Odpowiedź KGP*, 30.12.2021, [online] <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-delegacja-rpo-komisarz-rady-europy-utrudnienie-interwencja-kgp>.
- Uzasadnienie wniosku o wprowadzenie stanu wyjątkowego na obszarze części województwa podlaskiego oraz części województwa lubelskiego, Warszawa, 2.09.2021, [online] <https://orka.sejm.gov.pl/Druki9ka.nsf/0/A3F1521EA5A80277C1258744004D7B0B/%24File/1512.pdf>.
- Ustawa z dnia 16 listopada 1964 r. o Polskim Czerwonym Krzyżu*, Dz. U. 1964, Nr 41, poz. 276.
- Ustawa z dnia 26 stycznia 1984 r. – Prawo Prasowe*, Dz. U. 2018, poz. 1914.
- Ustawa z dnia 14 października 2021 r. o zmianie ustawy o cudzoziemcach oraz niektórych innych ustaw*, Dz. U. 2021, poz. 1918.
- Wyrok w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej*, 18.01.2022, Sygn. Akt I KK 171/21, [online] <http://www.sn.pl/sites/orzecznictwo/Orzeczenia3/I%20KK%20171-21.pdf>.

Anita ADAMCZYK – profesor na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Specjalizuje się w zagadnieniach związanych z: mniejszościami narodowymi i etnicznymi, imigracją cudzoziemców do Polski oraz polską i europejską polityką migracyjną. Autorka trzech monografii (*Uwarunkowania i perspektywy pojednania polsko-niemieckiego po 1989 roku*, Poznań 1999, *Spoleczno-polityczne implikacje imigracji do Polski w latach 1989-2007*, Poznań 2012, *(Nie)intencjonalna polityka migracyjna Polski*, Poznań 2021) oraz wielu artykułów.